

*ALGUNS ASPECTES SOBRE LA
CULTURA POPULAR DELS SEGLES
XVII I XVIII A LA GARROTXA I OSONA:
FESTES, MÚSICA, BALLS,
REPRESENTACIONS TEATRALS
I EPISCOPALS*

XAVIER SOLÀ I COLOMER

1. La festa popular i les visites pastorals

El nostre punt de partida documental per estudiar la cultura popular i la festa són les visites pastorals. La geografia es limita a les parròquies de les valls de Bas, Ridaura i Hostoles, a la Garrotxa, i al Collsacabra, a Osona. El període històric abraça els segles XVII i XVIII. Amb la proximitat de les parròquies de dos bisbats diferents i la dilatada cronologia pretenem fer un estudi comparatiu i de llarga durada¹. En cap cas, ni és aquí el lloc ni el moment, volem qüestionar els conceptes historiogràfics de “cultura popular” i de “festa”.

Reflectir el calendari festiu de les parròquies que estudiem a través de les visites pastorals seria summament difícil, laboriós i parcial, i, en tot cas, arribaríem a un esquema similar al que es pot desenvolupar a través de les consuetes, tal com han fet Valentí Girbau² i Joaquim M. Puigvert,³ o bé amb els

¹ Vegeu SOLÀ i COLOMER, Xavier: “La Reforma Catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1585-1800)”, Girona: Universitat de Girona, 2005; també a www.td-cat.cesca.es –tesi doctoral inèdita– i ÍD.: *La Reforma Catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic –1585-1800–*. Girona: Associació d’Història Rural de les comarques gironines, Centre de Recerca d’Història Rural –Universitat de Girona– i Documenta Universitaria, 2008. [Biblioteca d’Història Rural - Col·lecció Estudis, 12].

² GIRBAU, Valentí: *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l’època del bisbe Veyan (1784-1814)*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya-Editorial Herder, 1996, p. 424-433; ÍD., “La vivència de la festa al bisbat de Vic a les acaballes de l’Antic Règim”, dins CAPDEVILA, J., i GARCIA, A., (ed.): *La festa a Catalunya. La festa com a vehicle de sociabilitat i d’expressió política*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997, p. 103-123 i ÍD.: “Vida parroquial a la plana de Vic a finals del segle XVII”, *I Congrés d’Història de l’església catalana. Dels orígens fins ara*, vol. 2, 1993, p. 345-356.

³ PUIGVERT, Joaquim M., *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetada (Riudellots de la Selva)*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986, p. 139-157.

llibres de memòries de pagès⁴. La festa pagesa o camperola, religiosa, respon a un eix central homogeni i a una sèrie de trets comuns, formals i conceptuals, externament i superficialment: els oficis religiosos –cantats o resats–, organitzats o no per una confraria o gremi, associats a processons, balls, resos públics del rosari, jocs, etc.⁵ Alhora hi queden reflectits aspectes de transcendència social innegable: el negoci que generava, l'esperit de subversió, la visió de mal confiança de les autoritats i les prohibicions contra ella i, més que tot, la clara exposició de la complexa diferenciació generada en el seu si i amb les autoritats eclesiàstiques, tal com han assenyalat Joan L. Marfany⁶, Ricardo García Cárcel⁷, Rosa Salvadó⁸ i Carla Russo.⁹ Aquest calendari fluctuava segons les parròquies amb evidències notables, fins que va ser unificat el 17 de gener de 1716 per Felip V, i el 1727 el Concili Provincial de Tarragona reduí les festes obligatòries a seixanta-nou, centrant-se en el diumenge.

Les grans celebracions religioses culminaven, pel que sembla, en balls –i no danses, tal com són exclusivament mencionades a les fonts–. Els bisbes –i a destacar els de la divuitena centúria– formaren part, juntament amb el poder reial, estatal, civil i de les classes dominants, d'aquest entramat organitzatiu, repressor i “de vigilància –tal com esmenta Joan Grau– de les manifestacions populars més espontànies, dels costums i de les tradicions, en una paraula, de les diversions del poble menut”¹⁰. És llavors que es passa, tal com molts estudiosos han assenyalat, d'una festa espontània o festa del poble a una festa manipulada per les autoritats, destinada a satisfer les necessitat banals del poble, cosa que significa la seva “domesticació”. És per això que els bisbes i visitadors episcopals intentaren, a voltes, eliminar allò més subversiu o superficial, sense eradicar-

⁴ PLADEVALL, Antoni, i SIMON, Antoni: *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII. Segons el “Diari” de Joan Guàrdia, pagès de L'Esquirol i altres testimonis d'Osona*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1986, p. 57.

⁵ AMELANG, James S.: “La cultura popular a l'Espanya moderna: possibilitats d'investigació”, *Manuscripts*, 3 (maig 1986), p. 11-21 i CHARTIER, Roger: “‘Cultura popular’: retorno a un concepto historiográfico”, *Manuscripts*, 12 (gener 1994), p. 43-63.

⁶ MARFANY, J.L.: “Notes per a l'estudi de la festa a les terres catalanes”, dins CAPDEVILA, J., i GARCIA, A. (ed.): *La festa a Catalunya. La festa com a vehicle de sociabilitat i d'expressió política*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 19-50.

⁷ GARCÍA CÁRCCEL, R.: “Dossier. La festa a la Catalunya Moderna”, *L'Avenç*, 89 (1986), p. 30-33.

⁸ SALVADÓ, Rosa: “La festa moderna i la seva funció social”, *L'Avenç*, 89 (1986), p. 44-47.

⁹ RUSSO, Carla: “La storiografia socio-religiosa e i suoi problemi”, dins RUSSO, C. (ed.): *Società, chiesa e vita religiosa nell'“Ancien Régime”*. Nàpols: Guida Editori, 1976, p. CLXXXVI.

¹⁰ GRAU, J.: “Un exemple de control social: la festa”, dins ALBAREDA, J. (dir.): *Història, política i Cultura dels Països Catalans. Desfeta política i embranzida econòmica. Segle XVIII*, v. 5, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 120-121.

les de soca-rel, creant un cos de prohibicions –que reconstruïm pels bisbats de Girona i Vic– que incloïa tot allò susceptible de ser corregit, evitat o suprimit. La dansa no era prohibida en ella mateixa, sinó el mal ús que se’n derivava, la disbauxa i alegria descontrolada, enterament mundanal, fora de si i indigna de les persones consagrades a Déu. I precisament no la poden executar els laics però menys els religiosos –a quin van adreçats explícits manaments, ja que sabem que hi participaven activament; a Ridaura, el ball del gambeto, tal com diu Joan Amades, “sembla que antigament havia estat ballat pel propi Abat, i més tard, en època relativament recent, l’havia ballat el capellà del poble com una resta del dret a la dansa que tenia l’antic Abat. No fa gaires anys que encara era la primera dansaire la majordoma del senyor Rector, en record, sens dubte, del dret antic dels religiosos a la dansa.”¹¹ En algunes ocasions, s’aconsegueix amb èxit i persistència, d’altres vegades calen llargs i elaborats esforços.

La visita pastoral ens dona a conèixer un determinat tipus de festa des d’una òptica negativa, des de la prohibició i la repressió. Aquestes prohibicions ens resulten aclaridores i útils dels aspectes que se’ns passarien per alt, que mai sortirien esmentats. Segurament un abast geogràfic més ampli ens permetria conèixer amb més detall la distribució diocesana dels balls i danses.

Hi ha una clara diferència entre els visitadors episcopals gironins i els vigatans. La legislació gironina és prou clara en les prohibicions, sobretot en les referències impreses, en sinodals i manaments, mentre que les visites episcopals resten en el més absolut silenci. Aquest mutisme no significa que qualsevol ball i representació musical o teatral estigués permès –o el contrari, que tot fos prohibit–; a més, sí que tenim referències indirectes que al llarg dels segles de l’època moderna es donaven a la pràctica aquestes funcions en la zona que estudiem –a través de fonts documentals paral·leles i la persistència actual d’una faràndula i folklore–. Per exemple, eren prohibides simultàniament les danses de la mort, les presentacions de la Passió i el ball dels cavallets. La dansa de la mort està documentada a Sant Feliu de Pallerols, Sant Cristòfol de les Planes, Beget i Rupià, on desapareix del tot a l’època contemporània, però es manté excepcionalment a Verges¹². Els cavallets, documentats en una munió de viles gironines, romanen únicament a Sant Feliu de Pallerols i a Olot¹³. A la regió

¹¹ PUJOL, J., i AMADES, J.: *Diccionari de la Dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors*, v. I – Dansa, Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1936, p. 275.

¹² ROCA, Jordi: *La processó de Verges*, Girona: Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1986, p. 4.

¹³ AA.DD.: *Mostrari Fantàstic. Gegants, caps grossos i bestiar de La Garrotxa*, Olot: Edicions Municipals, 1985; BERTRAN, Jordi, LÓPEZ, Rafel, i TUTUSAUS, Jordi: *Festes de Catalunya. Una mostra de la diversitat del patrimoni popular*, Barcelona: Lunweg Editores i Caja de Madrid, 2001, p. 84-85 i 215-217.

vigatana podem contrastar perfectament la legislació episcopal impresa i la seva aplicació que portaven a terme els visitadors. Aquests buits o descuits dels visitadors gironins ens tenen desconcertats, ja que és totalment impossible que el visitador oblidés o ignorés aquests temes, o fins i tot que desconegués el dret vigent. És potser que el codi legal ja era suficient i tenia prou pes i força per abolir-los? Cal pensar, doncs, que estaven permesos o que hi havia una certa condescendència? I per què aquesta enorme diferència entre els dos bisbats?

Pel que fa a Vic, la informació procedeix de diferents fons documentals, encara que de naturalesa semblant; en els segles XVI i XVII són els sínodes i les constitucions diocesanes les que recullen la legislació, mentre que a partir de la segona visita del bisbe Antoni Pasqual –el 1687– i al llarg del segle XVIII –1723, 1734, 1741, 1775 i 1786– són els decrets de visites pastorals emesos a cada parròquia els que tenen una aplicació més pràctica.

A Girona, la documentació diocesana –del Registre de Lletres i del *Litterarum*– ens aporta les evidències que a les visites ens manca; en ella abunden, relativament, les peticions a la cúria diocesana de rectors i confraries locals per fer balls i representacions teatrals, i si es donava el cas, amb els corresponents permisos i llicències –pel fet d'estar prohibides era necessària l'autorització episcopal–. Josep M. Marquès i Pep Vila les han estudiades¹⁴, però podem afegir nous exemples a partir de les visites pastorals. Sabem de l'existència a Sant Esteve de Bas, a través del folklorista i excursionista Cels Gomis, de la representació d'una Passió a principis del segle XX –que podria remuntar-se a la segona meitat del segle XVII–¹⁵, època en què coincideixen les primeres notícies de representacions a les Preses, Sant Privat de Bas i la Pinya. El 1661 es mana al rector de les Preses “*que des de Santa Creu del mes de maig fins a la Santa Creu de satembre se diga cada dia la passió de Sant Joan, y los diumenges quey haurà professió al pedró, digan allà los Quatre Evangelis conforme lloablement s'és acostumat, y assò se fassa entre tots los residents per torn*”¹⁶. Una dècada després, a la Pinya, també es manava al rector “*que durant lo temps de dir-se la*

¹⁴ MARQUÈS, Josep M.: “Notes sobre antigues representacions teatrals a les comarques gironines”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV (1995), p. 297 i ss.; MARQUÈS, J.M., i VILA, P.: “Llicències i permisos de representacions teatrals en les comarques gironines de la Contrareforma”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19 (2000), p. 481-502 i VILA, P., *El teatre*. Girona: Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona-Caixa de Girona, 1998.

¹⁵ GOMIS, C.: “Un Dijous Sant a Sant Esteve d'en Bas”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XXV (1915), p. 74-83, publicat abans a *Catalunya*, febrer de 1904; VILA, P.: “La Comèdia del sopar a Sant Esteve d'en Bas”, *Revista de Girona*, 146 (maig-juny de 1991), p. 42-47 i ÍD.: “La representació de la ‘Comèdia del Sopar’ [‘La Cena’], a Sant Esteve d'en Bas (1894)”, *Annals dels PEHOC*, 19 (2008), p. 77-105.

¹⁶ *Arxiu Diocesà de Girona (ADG)*, P-102, les Preses, 1661, f. 195v.

*passió, en los dias de diumenge y festa la diga antes de la missa y en los demás dias en la ocasió [que] li apareixerà*¹⁷, i poc després insistia, com a les Preses, que havia de dir-se entre les festes de Sant Miquel de maig i Sant Miquel de setembre, essent el rector obligat a dir “*la passió y fassa per son escolà tocar la campana, però quant dit son escolà estigués impedit dega demanar a algú dels parochians que la toque, declarant que per malaltia o legitim impediment no estiga obligat a fer-la dir per altre sacerdot*”¹⁸. En aquests casos són els rectors els encarregats d’organitzar i dur a terme la representació, i no descartem que ells en formessin part com a actors destacats o protagonistes, mentre que “*los parrochians –a la Pinya– estigan obligats en donar y pagar a dit rector per dret de dita passió, lo que està expressat en dit acte de concòrdia, ço és, per cada casa un parell de sous, un mesuró, y per la de dos parells, dos, y axí mateix de tres masurons de blat net, bo y rabador, y que dit blat dega replegar los obrers y si dit rector vulla replegar-lo per si o per son compte puga*”¹⁹. En qualsevol cas, aquests tolerants, permissius i desconcertants decrets d’escenificacions d’actes sagrats no connecten de cap manera amb les coetànies prohibicions canòniques. Si en algunes parròquies eren prohibides taxativament, per les raons que foren –el cas de Ruplà, el 1704–²⁰, en altres, s’institucionalitzava o recriminava la seva absència, com a Sant Privat de Bas, el 1717, després de les reformes borbòniques: “*Atenent y conciderant que per part del poble o pagesos de la present parròquia se ha suplicat a dit Senyor Visitador fos servit manar al Reverent Rector de la present iglésia que dir la Passió, com se acostuma en las demás parròquias o iglésias de aquella, y dit Reverent rector haja respost estar prompte a dir-la, pagant-lo com així també és costum en ditas demás parròquies: perçò, desitjant dit Senyor Visitador ordenar-lo de justícia fahedor, mana als dits pagesos que procuren los documents ab que fundan llur pretensió y que, dins dos mesos del dia de la publicació del present cartell en avant comptadors, los presenten a su Il·lustríssima o a sos vicaris generals a fi que ohit dit reverent rector se puga declarar-lo de justícia.*”²¹

¹⁷ ADG, P-104, la Pinya, 1671, f. 25v.

¹⁸ ADG, P-106, la Pinya, 1680, f. 121v.

¹⁹ ADG, P-106, la Pinya, 1680, f. 121v.

²⁰ ADG, P-112, Ruplà, 1704, f. 232r.: “*Item atenent Sa Santíssima Il·lustríssima que las cosas del servei de Déu nostre Senyor ab quanta més devoció se fan més mèrit se alcança, y com se age representat a Sa Santíssima Il·lustríssima que en la professó del Dijous Sant que quiscun any se acostuma fer en la present vila, se fassen algunas representacions al viu de la mort y passió de Nostre Senyor Jesuchrist, provocant ab aquellas als Cristians més a risa que a devoció; persò mana Sa Santíssima Il·lustríssima que, dequí en avant, en dita professó nos pugan fer semblants representacions en pena de excomunió major.*”

²¹ ADG, P-113, Sant Privat de Bas, 1717, f. 50r-v.

2. La legislació eclesiàstica

Val la pena resseguir, encara que breument, el que en diuen els Concilis Provincials Tarraconenses, els cànons, les constitucions i reunions sinodals gironines i vigatanes, i les nostres aportacions inèdites dels manaments episcopals impresos:

1. 1543. Girona, Joan Margarit: “*Repraesentationes nullae fiant absque licentia*”, dins les *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunden. in unum collectae, renovatae, et auctae sub...*, D. Fr. Michael Pontich, Gerundae 1691, Lib. III, Tit. 14, Cap. I, p. 246-247.

2. 1566. Concili Provincial Tarraconense, a Barcelona, presidit per l'arquebisbe Ferran de Loazes: *Constitutionum Provinciaum Tarraconensium Libri Quinque*, Tarragona, 1593, Lib. III, Tit. 31, Cap. II, p. 267-270.²²

3. 1566-1568. Vic, Benet de Tocco.

4. 1587-97. Girona, Jaume Cassador. Citat a les constitucions de Francisco Arévalo de Zuazo i de Miquel Pontich, “*Musica profana, distributio ramusculorum, effusio aqua rosacea, & c. in Ecclesiis nō sunt admitenda*”.

5. 1596. Vic, Sínode de Pedro Jaime: amb ampliacions de les resolucions del sínode de 1591, citat per Lluís B. Nadal, on es deia que “*se prohiben ciertas rifas de tortas que se hacían en público, ocasionando riñas y pendencias; por el quinto se prohiben á los joglars, ó tibicines que se les llama en latín, sus cantos, passades (las de antes de la misa mayor) y danzas, citándose entre éstas las sardanas*”.²³

6. 1606. Girona, *Constitutionum Synodaliū libri quinque...*, de Francisco Arévalo de Zuazo, “De religiosis domibus”, Tit. 14: “*Representationes nullae fiant absque licentia*”, cap. 1, p. 44 –repreñ el manament de Joan de Margarit, del 1343– i “*Musica profana, distributio ramusculorum, effusio aqua rosacea, & c. in Ecclesiis nō sunt admitenda*”, Cap. 3, p. 44v-45.

²² MARQUÈS, Josep M.: *Concilis Provincials Tarraconenses*. Barcelona: Clàssics del Cristianisme, 1994, p. 160.

²³ NADAL, L.B., *Episcopologio de Vich*, Vic: Imp. Viuda R. Anglada, 1904, p. 118.

7. 1608 i 1615. Vic, manaments generals de visita d'Onofre de Reart i Andrés de Sanjerónimo: *“Item si sabeu de algunes persones que hajan comès sacrilegi renynt en la iglésia o sementiri posant les mans en alguna persona eclesiàstica o trahent violentament alguna persona de la iglésia o sementiri o hajan profanats los llocs sagrats fent en elles fires, mercats, balls, dinars, collatoris, jochs, representacions indecents, velles de nit y altres profanitats prohibides de dret.”*²⁴

8. 1680, 1687, 1732, 1735, 1737 i 1741. Girona, Sever T. Auther, Miquel Pontich i Baltasar de Bastero: *Manaments: “Item, considerant los inconvenients que se experimentan moltas vegades en las mateixas cosas del servey de Deu Senyor nostre; y desitjant posar lo recato, y deguda circumspecció: Perçò manam que desta hora en avant totas las professons ques faràn, etiam que sian de la Semana Santa, sian acabadas à posta de Sol; y que si alguna sen farà que haja de ara fora de la Parròquia haja de tornar lo mateix dia, sinó fos per alguna causa urgent a coneguda de sa Il·lustríssima, ó de algú de sos Vicaris Generals. Y que en las professons del Corpus, ni devant del Santíssim SAGRAMENT –que sia alabat pera sempre– no se atravesca ningun home, ni dona, en que sia de edat pueril fer alguns balls, dança, ni altres representacions; ni en la nit santa de Nadal los Pastorets, ni en la Semana santa la representació de la mort, y Passió de Christo nostre Redemptor, vulgarment dita la Presa, sots pena de tres lliures, y en subsidi de excomunicació major, y al Curat qui alguna de ditas cosas permetrà sots pena arbitraria.”*

9. 1684. Girona, Sever T. Auther: *“Repraesentationes Natalitii, et Passionis Domini nostri Iesu Christi in Ecclesiis, neque in Processionibus minime fiant, et ab iis Puellae vestibibus albis circumamictae absistant, neque fiant tripudia, vulgo los Cavallets”;* *Constituciones Synodales Dioecesis Gerunde*. 1684, Lib. III, Tit., 14, Cap. 6, p. 252.

10. 1685. Concili Provincial Tarraconense celebrat a Tarragona, presidit per l'arquebisbe Josep Sanxis. En el punt 6 es prohibí la representació de la passió i dels pastorets²⁵. I manaments generals de visita d'Antoni Pasqual, a Vic: *“Item, si saben que algunas personas*

²⁴ Arxiu Episcopal de Vic (AEV), 1211/6, manaments general d'Onofre de Reart, 1608, f. 28r. i AEV, 1212, manaments generals d'Andrés de Sanjerónimo, 1615, f. 3r.

²⁵ MARQUÈS, Josep M.: *Concilis Provincials Tarraconenses*. Barcelona: Clàssics del Cristianisme, 1994, p. 160-161.

*hagen comès sacrilegi dins la Iglésia, ò cementiri, posadas mans sobre persona Ecclesiàstica, ò tret de la Iglésia, ò cementiri á algú violentment, hagen profanat los llocs sagrats, fent en ells mercats, balls, dinars, sopars, col·lacions, fetas representacions à modo de Comediants, encara que fossen del naxament de Christo Senyor Nostre, dels passos al viu de la sua Sacrosanta Passió ò altres mysteris, vetllas en temps de nit, ò altrás cosas prohibidas en dret.*²⁶ Aquest manament queda reflectit en les seves constitucions del mateix any, i en les següents editades el 1721, 1752 i 1748 –*Constitutiones Synodales Dioec. Vicensis*, 1748, Cap. X, p. 128.

11. 1691. Girona, Miquel Pontich, *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunde...*: “*Repraesentationis nulla fiant absque licentia*” (p. 246); “*Musica profana, distributio ramusculorum, effusio aquae rosacea, & in Ecclesiis no sunt admittenda*” (p. 249); “*Repraesentationes Natalitiis, & Passionis Domini nostri Iesu Christi in Ecclesii, neque in Processionibus minime fiant, & ad iis Puella vestibus albis circumamictae absistant, neque fiant tripudia, vulgò los Cavallets*” (p. 252) i “*Repraesentationes Passionis, seu depositionis a Cruce ad vivum D.N.Iesu Christi, nec intus, nec extra Ecclesiam fiant*” (p. 254).

12. 1717. Concili Provincial Tarraconense, celebrat a Girona sota la presidència del bisbe gironí Joan de Taverner Rubí: “*Colloquia, deambulationes, strepitus, vociferationes, actiones profanae, scenae, et contractus in Ecclesiis fieri prohibentur*”: *Constitutiones Sacri Concili Provincialis Tarraconensis 1717, Gerundae, 1718, Const. 26*.²⁷

13. 1721, 1752 i 1748. Constitucions sinodals vigatanes: prenen de referència el concili tarraconense de 1717, amb prohibicions de balls –*Constitutiones Synodales Dioec. Vicensis*, 1748, p. CLXXXIV.

14. 1725. Girona, Josep Taverner d’Ardena, *Instrucció Pastoral*²⁸.

15. 1747. Girona. Manaments de Lorenzo de Taranco. Idèntics als anteriors.

26 AEV, 1053, d.s.

27 MURLÀ, Josep: “Notícia dels temples de l’ardiaconat de Besalú a través d’un document del bisbe Josep de Taverner i d’Ardena”, IV Assemblea d’Estudis sobre el comptat, IV/1 (1983), p. 162.

28 MURLÀ, J.: “Notícia dels temples...”, p. 183, 193 i 153.

Legislació i cronologia coincideixen en força moments en ambdós bisbats, i amb la proposta de Xavier Cuartiella i Xavier Román de tres etapes diferenciades –però amb l’afegit de llargs intervals de transició– en què separen l’evolució de la festa²⁹. És una legislació que, en l’aspecte teòric, poc o gens evoluciona al llarg dels segles –en el sentit que no innova i es repeteix. Primer, se centra en les prohibicions de representacions teatrals a l’interior dels espais eclesiàstics –amb la Passió i mort de Crist com a millor exponent, però també els pastorets– i, segon, les fa extensives a tot tipus de danses i balls. Amb això queda clar que l’edifici de l’església es convertí en el lloc i escenari més adequat, o fins i tot, natural, per realitzar aquestes funcions de clar significat religiós.

3. *Els balls*

Tret d’alguna ocasió, no sabem en què consistien els balls anomenats a les fonts –podem pensar que un era el ball pla, de gran simplicitat coreogràfica, format de parelles, participatiu i obert a tothom, sense principi ni final. A Sant Vicenç de Susqueda, a finals del segle XVII i a principis del XVIII, en l’acte de presentació dels comptes de l’administració del ciri dels fadrins es realitzava un ball, segurament simbòlic, de traspàs de poders i càrrecs, per solemnitzar i dignificar l’acte –per exemple, a Castellterçol era i és conegut com el “ball del ciri”³⁰. Per al nostre interès, la informació secundària –referent al ball– només apareix quan hi ha irregularitats i anomalies, quan no hi ha la deguda presentació dels comptes en el lloc i temps requerit. Tampoc ens ha d’estranyar l’atenció que rep una administració de joves i solters, susceptibles de provocar, subvertir, agredir i alterar l’ambient, estimulants les suspicàcies dels visitadors. Els fadrins aprofitaven l’ocasió per apropiar-se de la festa, reclamar privilegis i imposar-se amenaçadorament sobre la resta dels assistents.

²⁹ CUARTIELLA, X., i ROMÁN, X.: “Tipologia i evolució de la festa”, *L’Avenç*, 89 (1986), p. 34-43.

³⁰ Ja modernament, a finals del segle XIX i principis del XX, és descrit per PUJOL, J., i AMADES, J., *Diccionari de la dansa...*, Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1936, p. 148-149: “El ballaven sis parelles formades pels tres pavordes i les tres pavordesses que cessaven en el càrrec i pels tres que entraven a ocupar-lo. Ells portaven gambeto o capa, i barret de copa alta i ala ampla a l’antiga usança catalana i ballaven amb el barret posat, potser com a distintiu de llur dignitat; elles duïen vestit negre i mantellina blanca. En començar la dansa, les tres pavordesses cessants portaven un gros ram de flors artificials amb un ciri cadascuna, tot enflocat amb cintes de virolades colors, i una almorratxa plena d’aigua aromàtica; durant el ball, les balladores feien varis giravolts ràpids i embaumaven l’aire i ruixaven els espectadors amb l’aigua perfumada de l’almorratxa. Aquesta, el ram i el ciri, són els atributs de possessió del càrrec d’administrador per mitjà de la dansa.”

A Susqueda veiem que les prohibicions repetides en cinc ocasions –1687, 1734, 1741, 1748 i 1786– evolucionen amb la desaparició del ball, que és substituït per una funció religiosa solemne, tampoc ben vista pels bisbes. Amb tot, veiem que calen cent anys per extirpar aquesta tradició consuetudinària, i amb la incertesa de fer-se realment. Per tant, i seguint a Valentí Girbau³¹, comprovem que hi ha una gran diferència i dissimilitud entre la idea abstracta i la concreció en una conducta pretesament improcedent i inoportuna, inclosa la denúncia i la seva prohibició, i la seva pràctica radical que en condueixi a l'extermini. És un dualisme portat al límit en què les directrius de la jerarquia discorren en paral·lel respecte a la voluntat de la feligresia. El 1687, el bisbe Pasqual deia el següent: “*manam a totas y qualsevols personas que, sent fadrins, foren administradors del ciri dels fadrins, donen bo y lleal compte al Rector desta iglésia de tot lo que cobraren y pagaren en los anys de llurs administracions, y lo cumplen y pagaren en los anys de llurs administracions, y lo cumplen dins un mes de la publicació de las presents, pena de 10 lliures pagadores de béns propis que aplicam per la obra desta iglésia y en subsidi de excomunió; y de aquí al devant lo balle, que vuy és y per temps serà de aquest terme, sots las mateixas penas de excomunió, no permita ni done llicència als fadrins administradors del ciri dels fadrins de fer balladas si antes no li consta de com han cobrat la renda de la dita administració y donat bo y lleal compte el Rector.*”³² El 1734, Ramon de Marimon afegia que “*sent mal vist y reprehensible fer acapta de las administracions de la iglésia y pretext ab ellas divertiments perillosos, manam que, de aquí al devant, los fadrins en lo tercer diumenge de juliol o altre dia, no fassan elecció de administrador, donant-li possessió del empleo ballant com diuhen lo siri, sent cosa ridícula valer-se de aquest medi per aplegar concurs de gent y fer balladas*”³³. I encara el 1741 –i força similar el 1786–³⁴, manava “*al rector que, de aquí en avant, no permetia se fassa elecció de administrador dels fadrins lo tercer diumenge de juliol, sinó ques fassa cada any mudant lo dia a àrbitre del rector per evitar lo que prenguérem en lo nº 2 de la visita immediata; y no executant-ho en esta forma, o bé si ballan lo ciri que diuen no admetia tal administrador a la iglésia ni diga missa cantada ni fassa solemnitat alguna en la iglésia.*”³⁵

³¹ GIRBAU, V.: “La vivència de la festa...”, p. 114.

³² AEV, 1221, Sant Vicenç de Susqueda, 1687, f. 593v.

³³ AEV, 1225, Sant Vicenç de Susqueda, 1734, f. 184r.

³⁴ AEV, 1236/1, Sant Vicenç de Susqueda, 1786, f. 157r.: “*Siempre [que] se haga la elección del administrador de la hermandad de los mozos en la forma que allí se expresa no admita semejante administrador en la iglesia ni celebre misa cantada ni haga oficio o solemnidad alguna en la iglesia en el día que se haga tal elección.*”

³⁵ AEV, 1223/1, Sant Vicenç de Susqueda, 1741, f. 268r.

D'altra banda, i de manera majoritària, el ball i la música apareixen formant part de festes de gran participació popular: sobretot per Corpus, el Roser i la Setmana Santa. Aquests balls podien tenir lloc a l'interior dels temples, parroquials o vilatans. Foren ben presents en els aplecs i romiatges a remotes capelles i esglésioles allunyades i apartades, situades en plena muntanya, o tal com diuen els visitadors amb paraules de malfiança i recel, "*en un paratge solitari*": al santuari de Nostra Senyora de Cabrera i les capelles de Santa Cecília –a Tavertet–, Sant Nazari –a la Vola– i Santa Anna –prop del Far–. Les fórmules emprades en ple segle XVIII giren entorn del mateix tema: la presència infernal i diabòlica és la causa dels divertiments i desordres públics –d'ordre sexual o polític³⁶–. Al santuari de Cabrera, deia el visitador, "*la astúcia del dimoni se val destas casas de devoció moltas vegadas perquè se executen desordres que no se atreueixen en los poblats*"³⁷; i hi afegia "*perquè nostre comú enemich procura convertiam lo bo en mal, lo que és manifest en aquells que la vigilia de la festa de la Santíssima Trinitat anaven a la capella per gastar tota la nit en balls y altres desordres en la casa y lo dia 8 de setembre fer un aplech ab motiu de la festa de Maria Santíssima a que després de la missa seguien balladas*"³⁸, i es canviaren les dates de les misses i les processons per evitar tan nefastes conseqüències, però és que la festa en honor de la Trinitat tenia un origen baix-medieval³⁹. És important recalcar aquest model, ja que serà repetit en diverses ocasions. El trobem per primer cop el 1723 en un manament general emès a Castelltallat –Sant Mateu de Bages– i que serà pres com a referència a la majoria de parròquies de la diòcesi, entre les quals hi ha les del Collsacabra, concretament a Sant Nazari i Cabrera. El manament diu així, procedent de la Vola: "*Lo mandato de las balladas per la parroquial y capella de Sant Nasari, pàg. 311, n° 17 [Com lo fi de fer festas dega sé lo culto de Déu Nostre Senyor y de sos sants, procura lo Dimoni que no sia aquest, sinó lo de divertir-se y encara quant no fos altre cosa, seria lo menos mal, puix ab lo pretext de major celebritat, condueixen músichs moltas vegadas ab condició que sinó hi ha de haver ballas, nols volen, de que se infereix la intenció perquè los fan venir, y sent impropï de la pietat christiana fer capa del culto de Déu y de sos sants per cosas de que las més vegadas sen segueixen*

³⁶ SOLÀ, Xavier: "Els santuaris d'El Collsacabra a l'època moderna (1584-1799). Una visió des de les visites pastorals", dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. IV Congrés de la CCEPC. Vic, 20 i 21 de febrer de 2004*, Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner i Cossetània Edicions, 2005, p. 87-99.

³⁷ AEV, 1225, Sant Julià de Cabrera, 1734, f. 189r.

³⁸ AEV, 1225, Sant Julià de Cabrera, 1734, f. 189v.

³⁹ TRUJOLS, Antoni: "Cabrera i el culte a la Santíssima Trinitat", *Els Cingles de Collsacabra*, desembre 2001, p. 9.

*ofensas de Déu; manam al rector, en pena de excomunicació, que en ningun dia del any admètia músichs en la iglésia si serveixen després per balladas, y si alguna vegada havent-li ofert que no hi servirian ho han fet no tornarà may més a admetrerlos en festa alguna.*⁴⁰ I el 1786, és de nou repetida, amb diferents paraules, i ampliades les condemnes: “*Siendo muy ageno de la piedad christiana convertir el culto y devoción a los santos en motivo de diversiones profanas y peligrosas, como suceden en los oficios y fiestas que se celebran en el Santuario de San Nazario en los dias 23 de abril y dia del santo, en que suele concurrir mucha gente de diversas partes, y emplear el dia en bayles y diversiones a lo que es consiguiente acompañen muchos desórdenes y excesos en un parage solitario, mandamos al Rector que, en adelante, no diga los oficios acostumbrados a dicho santuario en el dia 23 de abril, antes bien no permita que en semejante día se diga misa en el, ni esté abierta la iglesia, y diga los dichos oficios en otro dia que le pareciese que no sea festivo, y si con todo no cesase de haber concurso y bayles u otros excesos en el dia que se celebrasen, omitirá enteramente celebrarlos. Y en quarto al dia de la fiesta del santo solicitará el rector que la justicia no permita bailes y excesos, y si algun año los hubiere, en adelante no hará fiesta ni solemnidad alguna en la yglesia de dicho santuario, ni permitia que se diga más que una misa rezada a la hora que li pareciese y concludida, cerrará la iglesia y recogerá las llaves.*”⁴¹

Aquest darrer exemple de la Vola ens permet introduir un nou concepte, ja que al costat dels càstigs i les penes pecuniàries que imposen els visitadors, cal destacar els que no permeten al rector celebrar misses si es fan ballades –fins i tot manar tancar les portes de l’església, malgrat l’assistència multitudinària de feligresos–. Sens dubte, la festivitat d’un sant local no és el mateix sense la celebració de la missa i sense poder accedir a l’interior del temple a fer els oferiments i les pregàries. Ja ho havíem trobat a Tavertet –el 1723–, a la capella de Santa Anna –el 1734, es manava que “*lo rector no puje a dir misa ni dexe celebrar-ne lo dia de Santa Anna en la capella rural de esta invocació si després sap algun any haver-se ballat a mitja hora al encontorn de ella*”⁴², a Susqueda i Sant Joan de Fàbregues –el 1741.

En el darrer terç del segle XVIII es pren un nou rumb, podríem dir, integrista i radical, ja que ara els visitadors s’adrecen a les autoritats municipals –batlles

⁴⁰ AEV, 1224, la Vola, 1723, f. 278r. I el de AEV, 1224, St Julià de Cabrera, 1723, f. 280v.: “*Mandato dels músichs en la iglesia com pàg. 311 n° 17 any a dint y [lo mateix li manam practique en la capella de Nostra Senyora de Cabrera prop la qual si fan balladas, no dirà misa cantada lo Rector, ni farà festa, sinó dita una missa] resada los dias en que solia fer-se n hi tancarà la porta de la iglesia y de la casa.*” Les paraules entre claudàtors estaven subratllades en el manuscrit.

⁴¹ AEV, 1236/1, la Vola, 1786, f. 163v.

⁴² AEV, 1225, Sant Martí Sacalm, 1734, f. 185r.

i regidors— com a encarregats de vetllar pel seu compliment, prescindint dels clergues. Hem d'interpretar, doncs, la impossibilitat dels rectors de portar a bona fi el que els visitadors els manaven? No necessàriament; més aviat respon al gir racionalitzador que els ministres i el mateix rei Carles III donaren a les confraries, i de retruc, a la festa: la regulació —fins i tot intromissió— de personalitats laiques en qüestions eclesiàstiques o de vida pública, a causa del creixent regalisme⁴³. Cronològicament parlant, el 1765 es prohibiren totes les festes i vetlles nocturnes i els drames sacramentals, el 1771 els focs artificials i l'obligatorietat del respecte al descans dominical, el 1774 es traspassaren les festes gremials als dies festius i es prohibí la festa del Carnestoltes, el 1777 foren els balls i les danses populars, el 1780 van ser-ho els gegants, les comparses i altres diversions, i el 1784 es prohibiren les disfresses o caretes. En un parell d'ocasions, a Sant Joan de Fàbregues i a Tavertet, el 1775, el visitador pren les referències a les esmentades cèdules reials: *“Informats del abús se permet de freqüentar hostals y tavernas, menjar, veurer y jugar en ellas de que se segueixen tants dissenssions y pecats: fem memòria y present a la justícia la real cèdula de nostre zelós monarca ab qui priva estos abusos, y mana als batlles zelen la observància de dita real cèdula com també los fem present l'altre real cèdula relativa a no permetrer ningun ball en la parròquia y districte valladas ni diversions algunas de nits, com una y altre real ordre fan observar estretament alguns alcaldes y justídicies; per lo que exhortam en las entranyas de Jesuchrist al Batlle de la present parròquia zele la observància de ditas reals cèdulas, tant útils al bé comú y profitosas per las ànimas, que no a més que se encarrega gravament la consciència dit batlle, nos serà previsonar part a la superioritat sempre que lo Reverent Rector nos donia avis de alguna inobservància.”*⁴⁴

4. Les festes del Roser: contrapassos i cavallets

Les dues festes del Roser constituïen punts referencials dins el calendari festiu i litúrgic anual. Paral·lelament existí una munió d'altres festes, sovint encavalcades i complementàries entre si, que poc o gens queden reflectides en les visites pastorals. Per exemple, les festes dels cicles agrari —del blat: sementer, fillolar, florida, sega, garbeig, collita— i ramader —les caramelles— quedaven perfectament integrades dins el santoral cristià, al costat de les no menys importants de Sant Joan, Cap d'Any, Nadal i Carnestoltes. Sabem de l'existència

⁴³ MARTÍ GILABERT, F.: *Carlos III y la política religiosa*, Madrid: Ediciones Rialp, 2004, i ROMERO SAMPER, M.: *Las cofradías en el reformismo de Carlos III*, Madrid, 1991.

⁴⁴ AEV, 1223/1, Tavertet, 1775, f. 878v.

d'un desaparegut "ball de la civada" a Sant Cristòfol de les Planes, i que en altres llocs encara previu com a "ball de Sant Isidre", a Sant Privat de Bas⁴⁵.

Les celebracions de les festes del Roser tenien lloc durant dos dies l'any: el primer o segon diumenge de maig —el Roser de maig— i a la primera setmana d'octubre —el Roser de tot l'any—, tot i que a les poblacions on hi havia la confraria del Roser, s'encarrega d'organitzar i pagar una processó cada primer diumenge de mes. Aquestes festes es convertiren en el moment culminant d'un laboriós any per a la confraria, on havia de mostrar-se i exhibir-se en tot l'esplendor i magnificència. A principis del segle XVII, a Sant Vicenç de Susqueda i a Sant Julià de Cabrera, a través dels llibres de les confraries del Roser, sabem que els confreres eren elegits durant la festa del tercer diumenge de juliol: *"En la present església de Sant Vissens de Susqueda, diumenga als 19 de juliol 1609, se feu la festa de Nostra Senyora del Roser, ab música de menestrils, dels quals pagaren 32 reals, y lo endemà fonc lo dia de Santa Margarida, fèrem li offici solemne ab los músichs y gran festa los dos dias arreu; isqueren de pabordres Andreu Colobran y Juan Puig àlies Sabater, [que] donaren bo y lleal compte de llur santa y pia administració pagats tots gastos y los aniversaris, an sobrat 3 lla. 4 s., foren elegits pabordres per lo any corrent Bertomeu Marquès, fadrí y Pera Puig de Rajol, pagès tots de Susqueda. Dit dia llogaren los músichs per lo any vinent lo preu són 32 reals. Garí Carles Bosc, rector."*⁴⁶ Mentre que, amb les visites pastorals, a les Encies el bisbe es dirigia als administradors de

⁴⁵ KAMEN, Henry: *Cambio cultural...*, p. 31; MURLÀ, J., "Origen i evolució del 'Ball de Sant Isidre'", *Vermallat*, 30 (1985-86), p. 6-9 i ÍD. "El Ball de Sant Isidre", *Vermallat*, 4 (1976), p. 14.

⁴⁶ AEV, Arxiu parroquial de Sant Vicenç de Susqueda, P/I-1. Confraria del Roser (1604-1727), s.f.: *"Lo any 1610 se feu dita festa del Roser ab música; foren elegits pabordres en Ferrats y Benet Marquès. En la present església de Susqueda lo diumenge abans de Santa Margarida se feu la festa a honra de Nostra Senyora del Roser; feuse festa solemne a honra de Nostra Senyora del Roser; feu-se festa solemne ab música. Item lo endemà se digué missa a la capella de nostra Senyora del Part, prop lo coll de Nafre, ab música de menestrils foren present sis preveres. Item assí lo dia de Santa Margarida, missa ab música de mestrils, tot per memòria. De la sobredita confraria isqueren de pabordres Gervasi Terrats y Benet Marquès, fadrí, pagesos, donaren bo y lleal compte de llur administració pagat cera per los ciris y aniversaris, restaren en la caixa deu sous foren elegits pabordres Antoni Sabater, pagès y Miquel Colobran, any mil sis y onse, Garí Carles Bosch, rector natural de la vila de Osor"* i *"Item lo tercer diumenge de juliol de 1619 se feu la festa a honra de la mare de déu del Roser lo sendemà lo aniversari isqueren de hobres o pabordres, Benet Marquès y Francesc Codina, foren elegits pabordres per lo any corrent Antic Quer, pagès y Miquel Gay, fadrí. Lo juliol de 1619 no se mudaren los pabordres perquant lo senyor don Carlos se morí dit any y no dexaren tenir músichs dit anys y per ser lo any estèril y ab molt poc blat en dita confraria no y ha ningun diner sobrat"* i AEV, Arxiu parroquial de Sant Julià de Cabrera, P01/1 (1617-1702). Confraria del Roser, s.f.: *"Yiy a 1 novembre de 1664 són exits de pabordres de Nostra Senyora del Roser Miquel Casellas, pagès y Joan Pla, fadrí són entrats per lo present any Hiacinto Comajoan, masover del Sitjar y Joan Masallera, fadrí, se a trobat a la caixa 23 lliures 6 sous, comptant un transi de Francesc Collell que està empenyat per 5 lliures, se a gastat 3 lliures 12 sous per Any y 12 sous per los músichs, an de fer bons, Bernat Pla 2 lliures 10 sous, més a Masallera 4 lliures 2 sous, més an Casellas quinze reals de censal li tocava cobrar."*

la confraria del Roser “y habitantes de la present parròchia que, desta hora en avant, sota pena de cinc lliures en subsidi de excomunicació major, no presumen ni atreixan gastar los diners de dita confraria per pagar los juglars, per ballar ni per pólvora, sinó de sos propis diners”⁴⁷, i encara a Sant Privat de Bas, el 1703, es manava “a totes y qualsevols personas que en lo dia o festa del Roser, a la hora de celebrar lo ofici, no gosen ni presumescan tirar escopetadas ni tocar los tabals, en pena de una lliura de sera per la confraria de Nostra Senyora”⁴⁸; i a Falgars, el 1734, durant el Roser de maig manava a “los administradors no fomenten balladas ni en altre dia, puix en lloch de fer obsequi a Maria Santíssima és causar-li desagrado que ab ocasió de la sua festa distragan a la gent de la devoció ab que deuen celebrar-la y posar-la en perill de ofendre a son fill, com sol succehir ab semblant divertiment”⁴⁹. Aquests decrets coincideixen en la vigilància i reducció de despeses en músics i balls, i que segueixen, a les referides en processons, menjars de comensals. A tall d'exemple, a Santa Maria de Corcó, el 1760, es manava “que las dos fundaciones o processiones que haze la cofradía del Rosario en la Dominica infra octava de Corpus y el dia mismo de la octava no se hagan a expensas de los propios de la misma cofradía, y en caso que los mozos y las mugeres quieran hazer la respectiva función, la paguen respectivamente de dineros propios y a este fin depositarán quanto sea necessario, y de otra suerte el Reverendo Rector no permitirá se hagan las expresadas funciones”⁵⁰.

La festa del Roser de Sant Joan de Fàbregues –en una cronologia acotada entre 1672 i 1740– reuneix una sèrie de trets i elements molt diferents entre si, plens de matisos, tant els pròpiament religiosos –misses, processons, cantada de goigs– com els laics, d'un marcat caire lúdic, popular i participatiu –balls de cavallets, focs artificials i trabucaires, enramades, parades de menjar i venda ambulant, àpats a l'aire lliure, fires i jocs. És per això que la podríem definir, per dir-ho d'alguna manera, com una festa total o integral, en el sentit de combinació d'aspectes de diversa índole i condició. En un moment incert, l'Església els havia assimilat amb gran èxit per tal d'acostar-se al poble i augmentar la seva assistència als actes litúrgics. Però si aquest conjunt és reconegut, acceptat i permès amb moderació en el segle XVII, és mal vist amb progressiva insistència en el segle XVIII pel seu caràcter tergiversador, ostentós, violent i de desordre social, i comença a posar-s'hi control i fre per considerar-se unes pràctiques de regust pagà, profà o irreverent. A un altre nivell, de moment desconeixem les

⁴⁷ ADG, P-106, les Encies, 1680, f. 134r.

⁴⁸ ADG, P-113, Sant Privat de Bas, 1703, f. 131r.

⁴⁹ AEV, 1225, Falgars, 1734, f. 187r-v.

⁵⁰ AEV, 1231, Corcó, 1760, f. 124v-125r.

reaccions de resistència, oposició i tossuderia dels sentiments i les emocions del poble envers aquestes disposicions –ni molts menys queden reflectides en les visites pastorals.

El llibre de comptes de la confraria del Roser ens aporta un valuós material per estudiar-ne detingudament els ingressos i les despeses, i saber les activitats amb gran detall, alhora que en permet la contraposició amb la documentació episcopal i notarial⁵¹. Aquesta comptabilitat ens ofereix un ventall d'enormes possibilitats interpretatives: les inversions exorbitants de l'entitat ens sorprenen pel seu elevat i creixent volum a mesura que avancem el segle XVII, sobretot en les dues darreres dècades –s'hi inclouen els imprevistos, desperfectes o accidents, per exemple, però també l'augment de l'aparat i la pompa–: per exemple, veient alguns anys consecutius, considerant-los com a normals, el 1680 s'arribaren a gastar 13 lliures i 18 sous;⁵² el 1684 foren 22 lliures, 7 sous i 10 diners;⁵³ el 1689 foren 16 lliures, 7 sous i 15 diners⁵⁴, i el 1690 foren 40 lliures, 12 sous i 9 diners; mentre que anys excepcionals, com el 1691, es gastaren 56 lliures, 12 sous i 2 diners –38 de les quals anaven destinades a un tabernacle nou–, i el 1693 foren un total de 66 lliures, 14 sous i 4 diners –amb 35 lliures per una creu gran de plata. A les primeres dècades del segle XVIII el global gastat s'estabilitza entorn les 30 o 40 lliures, però amb un canvi substancial, ja que les despeses que anteriorment estaven destinades a armes, pólvora i cavallets –o sigui, a béns i actes efímers– són ara col·locades per a ornaments i decoració artística de la capella de la confraria. Les entrades de diners provenien majoritàriament de dues fonts: les aplegues –que tenien lloc el mateix dia de la festa patronal– i les deixes testamentàries. Això demostra la frenètica activitat i moviment a l'entorn d'ella; fem-me un petit desglossament per temes i copsarem el seu abast: A) Oficis, misses, aniversaris, completes i processons: els rectors i capellans que

⁵¹ AEV, Arxiu parroquial de Sant Joan de Fàbregues. P 1/1 (1672-1830), s/f. Confraria del Roser: *Libre o consueta en lo qual està escrit y confirmat tot lo que reben y acostument de rebre los pabordres y administradors de la confraria de Nostra Senyora del Roser en la parròchia de St. Joan de Fàbregues.*

⁵² AEV, Arxiu parroquial de Sant Joan de Fàbregues, Confraria del Roser, P 1/1 (1672-1830), s.f.: “6 lliures en cera blanca; 2 lliures 16 sous per unes tovalles y puntes; 2 lliures per dos camisetes pels portadors dels àngels; 2 lliures 10 sous per pólvora y metxes y 4 sous per dos fustes per tocar els timbals.”

⁵³ AEV, Arxiu parroquial de Sant Joan de Fàbregues, Confraria del Roser, P 1/1 (1672-1830), s.f.: “1 lliura 16 sous per 3 lliures de ciris blancs; 3 lliures 7 sous per 5 lliures 4 de cera; 4 lliures 13 sous per 4 lliures de cera; 4 lliures per arreglar l'armari del tabernacle; 12 sous pel sou d'un manyà; 1 lliura 3 sous 4 diners per una post; 5 sous per claus; 3 lliures 12 sous per pólvora; 3 sous 6 diners per metxa; 2 lliures pels músics; 16 sous pels cavallets y 2 lliures per adobar els cavallets y els arcabuzos.”

⁵⁴ AEV, Arxiu parroquial de Sant Joan de Fàbregues, Confraria del Roser, P 1/1 (1672-1830), s.f.: sense especificar, per les metxes dels soldats de la gala del Roser, per l'oli de llàntia i la cera dels oficis, per fer l'altar nou del Roser de Rupit i guarnir el nou retaule, i per les enramades i cavallets.

assisteixen als oficis i processons. Les despeses d'oli i cera són abundants; la cera es compra a la menuda i les metxes, a part, o bé ja directament candeles i ciris. B) Els goigs de la Mare de Déu del Roser foren, sense cap mena de dubte, els més populars i cantats per tots els gojaires, i no podien faltar en una festa de la seva patrona. Se'n feren desenes d'edicions, amb les variants locals. És possible que anessin acompanyats de danses, o que fossin cantats durant la processó. C) Les armes degueren tenir una presència destacada com a acompanyament, i no només pel soroll de les aparatoses descàrregues i la disbauxa que provocaven, sinó pel cost que suposaven: són continuades les referències a la pólvora, metxes, mosquets, arcabussos o fusells. El 1684, un arcabús valia 1 lliura i 4 sous, i mitja dobla de pólvora, 2 lliures i 15 sous; el 1705 es pagava per les pedres pels fusells 1 sou. L'ús d'armes és un dels factors que més neguitejaven a les autoritats civils i eclesiàstiques –fins i tot determinant en la seva desaparició–. D) Menjars i beguda: neules i altres dolços que es repartien entre els assistents. E) Balls, música i cavallets: junt a les referències en el llibre de la confraria, les visites pastorals, a més, encara que laconcònicament, ens aporten pistes dels diferents balls que hi tenien lloc. Alguns d'indeterminats, mentre es portava el ciri processionalment cap dins l'església –o en l'acte del canvi de confreres, com a Sant Vicenç de Susqueda–, i mentre s'exposava a pública veneració una relíquia, i el contrapàs ballat durant el divendres de cendra, tal com diu el manament: *“Sent cosa poch christiana pretextuar ab capa de devoció divertiments perillosos com són los balls: manam al rector que en los dias en que la parròquia de Sant Joan [de Fàbregues] y en la vila de Rupit ballaran com duien lo ciri, ni en la iglésia parroquial ni en la suffragànea de Sant Miquel se fassa solemnitat alguna, ni se diga missa cantada, sent cosa deplorable voler autoritzar semblants desordres ab les funcions de la iglésia. Concedim llicència per exposar a la pública veneració una relíquia de Santa Gaudiosa Màrtir per haver vista la authèntica despatxada als 8 de Abril 1710 per lo Excelentíssim Senyor Cardenal Carpeña, Visitador General de Sa Santedat, ben entès se guarden los decrets de la sagrada congregació y butllas aptas en ques prové lo que se ha de practicar en orde al culto de semblant relíquia: y manam al rector que si ab pretext de venerar (com sol succehir) sen seguissen balladas o altres diversions perillosas las tinga retiradas y no las expòsia al culto perquè serveria en desagrado de Déu y de la Santa [Mandato del contrapàs del Bacallà en lo primer dia de quaresma]”*. I hi afegeix que *“sent cosa escandalosa y contra la pietat christiana que lo primer dia de Quaresma en que la iglésia santa ab la cerimònia sagrada de la cendra nos fa memòria de la mort se bàllia un contrapàs ab lo pretext que suggereix lo enemich comú de nostras ànimas, per complir la obligació que tenim de zelar ques done bon exemple y tinga la deguda reverència a aquell sant dia y temps: exortam al batlle, y en sa ausència, al regidor més antic ques trobia en la vila en càrrech de*

sa conveniència, no permètia se practique semblant abús.”⁵⁵

La informació més destacable per a nosaltres és la referència al ball del contrapàs, al·ludint a una manera determinada de moure els peus o de puntejar tot dansant, i que segons Aureli Capmany, “era la dansa popular per excel·lència, que presidia totes les festes”⁵⁶. El més important fou el contrapàs llarg, del qual en deriven el curt, el cerdà i el porsigola. Antoni Plavedall ha recollit les disposicions dels bisbes vigatans de la segona meitat del segle XIX, Joan-Josep Castanyer (1858-65) i Antoni L. Jordà (1866-72), referides al santuari del Far, en l’aplec de Sant Marc (el 25 d’abril) i l’anomenat Aplec –últim diumenge d’agost–, on mostraven la seva oposició més rotunda a tota mena de balls en un radi d’un quart d’hora entorn les capelles i els santuaris del bisbat; el 1886 va rebre’s la resposta del rector Puigcorber on es queixava que li era molt difícil eradicar aquests balls, i sobretot el contrapàs, per estar molt arrelat entre la població⁵⁷.

F. Pujol i J. Amades descriuen amb detall aquest ball en el *Diccionari de la Dansa* (1936), i el podríem aplicar encara avui al nostre cas⁵⁸. Hi afegia Capmany que “la coreografia era de les més sinceres i els balladors uns veritables convençuts, puix ballaven amb esperit religiós i els espectadors ho contemplaven igualment amb certa gravetat. Hom es creuria transportat davant una cerimònia religiosa; ni crits, ni soroll, tothom atent, recollit, de manera que de fet, no era pas una dansa, era qualque cosa més elevada que un passatemp o un plaer; era un ritu sagrat, una herència dels passats.”⁵⁹ Aquesta afirmació ens sorprèn amb relació a la prohibició episcopal, ja que si era tan seriós i solemne degué prendre un altre caire en alguns llocs. Sabem que es ballava, a principis del segle XX, segons la font anterior, a les Preses, Ridaura, Sant Feliu de Pallerols, Sant Feliu

⁵⁵ AEV, 1223/1, Sant Joan de Fàbregues, 1741, f. 271v. Les paraules entre claudàtors estaven ratllades en el manuscrit.

⁵⁶ CAPMANY, A.: *El contrapàs. El ball popular a Catalunya*. Barcelona: Editorial Políglota, 1922, p. 12.

⁵⁷ PLADEVALL, A.: *El Santuari d’El Far. Collsacabra-Guilleries*. Granollers: Ed. Montblanc-Martín, 1980, p. 90-91.

⁵⁸ PUJOL, F., i AMADES, J.: *Diccionari de la dansa*, ...p. 163: “El contrapàs llarg, o més simplement el contrapàs, ha arribat gairebé fins a nosaltres sota l’aspecte d’una dansa de caràcter religiós; fa només una cinquantena d’anys que encara estava bastant estès per Catalunya i pel Rosselló. El caràcter religiós el tenia tant pel text que anava unit a la seva música, tant que no era altra cosa que una narració de la Passió de Jesucrist amb comentaris pietosos, com per la forma mateixa de la dansa, que consistia en una llarga renglera d’homes en línia recta o corbada, a vegades d’homes i dones, agafats de les mans, ballant amb gravetat al so de la cobla amb moviments laterals de translació tan aviat a l’esquerra com a la dreta, però avançant sempre més en un sentit que en l’altre i mesurant curosament el terreny recorregut i el que mancava recórrer per tal que la dansa s’acabés exactament en el mateix indret on l’havien començada, o sigui al peu mateix del cadafal o lloc ocupat per la cobla i d’esquena a ella, després d’haver donat el tomb comple al lloc on s’efectuava la dansa, que era ordinàriament una plaça gran.”

⁵⁹ CAPMANY, A.: *El contrapàs. El ball popular a Catalunya*, Barcelona: Editorial Políglota, 1922, p. 13.

de Torelló, Sant Pere de Torelló, Sant Privat de Bas i Santa Maria de Corcó⁶⁰. El de Sant Pere de Torelló, població ben propera a Sant Joan de Fàbregues, és l'únic contrapàs llarg que es balla a Catalunya –conegut per “El Divino”⁶¹, recollit per l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya el 1904 i recuperat recentment⁶².

A pocs quilòmetres, concretament a Sant Feliu de Pallerols, el 1701, a la festa i processó del Roser, hi acudia “*moltíssima gent que la acompanyava, ab molt pompa de banderas, gegants, soldadesca y minyonas representant difarents sanctas, en la forma acostumada [de] fer y celebrar la festivitat de Nostra Senyora del Roser*”⁶³ però sense mencionar els cavallets que trobem a Sant Joan de Fàbregues⁶⁴. Malgrat no disposar d'informació d'aquests actes anteriors al segle XVIII, tot apunta, per similituds formals, a l'existència d'estrets vincles i relacions decisives entre ambdues poblacions: no hem de descartar la possibilitat que els balladors de Sant Joan de Fàbregues fossin originaris de Sant Feliu de Pallerols, que es lloguessin i desplaçessin per a l'ocasió, o a la inversa. Els de Sant Feliu de Pallerols encara avui es ballen, essent dels pocs entremesos que romanen a Catalunya, mentre que els de Sant Joan de Fàbregues desapareixen completament en el segon terç del segle XVIII –llavors ja ni Joan Amades els esmenta.

El ball dels cavallets tingué una difusió arreu de la geografia europea mediterrània. En els seus orígens, entorn del segle XV, a Barcelona apareixen definits com a “cavalls cotoners”, per haver estat aquest animal distintiu del gremi de teixidors; a Sant Feliu de Pallerols sabem de l'existència d'un actiu gremi de teixidors de llana i paraires, almenys des de 1630, amb delegacions

⁶⁰ Avui en dia són molts menys: a Gòsol, Moià, Palau de Noguera, Palafrugell, Pineda de Mar, Prats de Lluçanès, Prats de Molló, Rialp, Sant Feliu de Pallerols, Sant Vicenç de Torelló, Taüll i Tremp: AA.DD., *Recull de contrapassos que encara són vius a diversos pobles de Catalunya. 2001: 10 anys de contrapàs llarg a Sant Vicenç de Torelló*, Torelló: Amics del Contrapàs Llarg, 2001.

⁶¹ Museu Frederic Marès, Barcelona: “Divino a la Passió/ de Christo Senyor Nostre, / al To del Contrapàs Llarch”.

⁶² LÓPEZ, P.: “El contrapàs llarg: nous camins d'investigació i d'estudi”, *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 3 (juliol de 1993), p. 122-131; SELLARÈS, J., i PUJOL, J.: *Petita història del Contrapàs Llarg de Sant Vicenç de Torelló*. Barcelona: Editorial Mediterrània, 2001.

⁶³ Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Notaria de Sant Feliu de Pallerols, notari Joan Bosch, *Decimum Manuale*, 1700-01 (274), [1701, maig, 9].

⁶⁴ GARRICH, Montserrat: *Memòria. La Festa Major de Sant Feliu de Pallerols*, Ajuntament de Sant Feliu de Pallerols, 1996-1997, inèdit; LLORACH, Jordi: *Petita història del Ball de Cavallets, Gegants i Mulasa de Sant Feliu de Pallerols*, Barcelona: Editorial Mediterrània, 2004; MURLÀ, Josep: *Gegants i altres entremesos de La Garrotxa*. Olot: Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1984, p. 149-156 i ÍD.: “Una festa del Roser molt moguda (any 1701), a Sant Feliu de Pallerols”, *La Comarca d'Olot*, 661 (4 de juny de 1992), p. 12.

a Rupit, Sant Cristòfol de les Planes i Sant Esteve de Bas. A l'època moderna, els cavallets degueren ser l'entremès pertanyent a la confraria del Roser, la qual existia a Sant Feliu de Pallerols des de 1587 i a Sant Joan de Fàbregues des de 1609 –si no abans–; és per això que degueren formar part rellevant i destacada de les festes patronals i processionals, per bé que no sabem l'ordre del seguici ni el rang que ocupaven.

L'anàlisi d'aquest entremès el situa dins un grup propi del teatre religiós medieval, de naturalesa historicollegendària, amb una mescla dels cicles hagiogràfic i de fets històrics. De la suposada batalla entre moros –o turcs– i cristians, no es disposa de cap testimoni fidedigne ni gaudeix de cap versemblança històrica; més aviat sembla imposar-se amb l'arribada a Barcelona, el setembre de 1456, de la notícia de la victòria cristiana en una croada contra el turc –inclòs l'ajut diví–, i la posterior dramatització i posada en escena en processons –la de Corpus, la principal– per tal de reproduir la victòria obtinguda, com ha posat de manifest Ramon Miró en estudiar el cas de la festa del Corpus de Cervera⁶⁵. Pel que fa al cicle de la vida dels sants, es relaciona amb el martiri i la mort de sant Sebastià, capità de l'armada romana, a mans de mercenaris arquers mauritans –nord-africans o moros, convertits pocs després a l'islam– contractats per Dioclecià, i que els cavalls o cavallets intervinguessin en el rescat del cos del sant màrtir, tal com suggereix Max Harris⁶⁶; a més, a Sant Feliu de Pallerols existia una capella dedicada a aquest sant –junt als sants Roc i Marçal– des del 1516, any en què es demanà el permís per aixecar-la, d'arrelada devoció entre la població, invocat contra les pestes –ben presents a la Catalunya Vella des del 1333.

Pel que fa la diòcesi gironina, durant la festa del Roser i altres festes i processons, els bisbes, tal com hem vist, també s'encarregaven de tenir-les controlades. Els cavallets més antics, documentalment parlant, són els d'Olot, que ja el 4 d'agost de 1601 apareixien en una processó que recorregué la major part dels carrers de la vila, juntament amb una mulassa, un gegant, una brívia, un lleó i un esquadró d'arcabussers; aquesta acabà amb una missa solemne a l'església de Sant Esteve, presidida pel bisbe Arévalo de Zuazo⁶⁷. Com que era obligatori demanar-ne un permís, entre 1665 i 1680 i en els mesos d'abril i juny, se'n concediren una sèrie

●
⁶⁵ MIRÓ, Ramon: *La processó de Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 119-121.

⁶⁶ HARRIS, Max: "A Catalan Corpus Christi Play: The Martyrdom of St. Sebastian with the Hobby Horses and the Turks", *Comparative Drama*, 31 (1997), p. 224-247.

⁶⁷ MURLÀ, Josep: "Els cavallets d'Olot al llarg de la història", *La Comarca d'Olot*, 1117 (27 de setembre de 2001), p. 25-28.

de comptats i puntuals perquè poguessin ballar a l'interior de les esglésies: per la festa del Roser, a Santa Cristina d'Aro (1665), a Vilobí d'Onyar (1668) i Sant Dalmaí (1670);⁶⁸ i el dia de Corpus, a Camallera (1670 i 1671), Riudellots de la Selva, Cassà de la Selva i Bescanó (1680)⁶⁹. Fixem-nos com els permisos canvien en el temps, i passen de la festa del Roser a la de Corpus.

El llibre de comptes de la confraria del Roser de Sant Joan de Fàbregues deixa de mencionar paulatinament els cavallets i la presència d'armes de foc en la dècada de 1725-35, i la visita pastoral que prohibeix el contrapàs correspon a 1741; per altre costat, en el llibre de l'administració del Roser de Sant Feliu de Pallerols no apareix sinó una primera i laconica nota sobre els cavallets fins al 1801⁷⁰ –fins poc abans d'aquesta data, els comptes del Roser semblen integrats en el llibre d'obra parroquial, si no n'hi hagueren d'altres avui perduts–. Ens preguntem per aquest lapse de temps, sobre el procés de desaparició definitiva i total d'aquestes comparses i elements profans de la festa, i de com va donar-se el pas, segurament lent i gradual, a una festa del Roser purament religiosa a partir d'un sol i únic manament episcopal. També ens interessa saber quina relació hi havia entre balls i balladors d'ambdues parròquies. És un tema difícil de resoldre, però considerem que hi ha dues dades que podrien avalar una hipòtesi de translació o transfuguisme entre parròquies, de Sant Joan de Fàbregues a Sant Feliu de Pallerols.

Primer, els silencis en la documentació de Sant Feliu de Pallerols són summament suggestius: els confreres del Roser havien deixat d'escriure les despeses de manteniment dels gegants, cavallets i armes per no ser descoberts directament pels bisbes –tot i que hi degué haver altres maneres per esbrinar-ne l'existència–, a diferència de Sant Joan de Fàbregues que, dins un període de tolerància i supervisió episcopal, desapareix sense deixar cap rastre. La desaparició a la parròquia cabreressa suposava l'aparició a la parròquia hostolenca, amb uns anys d'inversió, tempteig i metamorfosi. Segon, el calendari de la festa del Roser –durant el maig, per la Pentecosta o Pasqua Granada– i la patronal o major –l'1 d'agost– de Sant Feliu de Pallerols és clau per entendre el procés del canvi. En un moment indeterminat de finals del segle XVIII o principis del XIX, la festivitat mariana es féu coincidir amb la festa major, fet que comportà

⁶⁸ ADG, Registre de Lletres, Registre 1665-1667, f. 103v.; Registre 1668-1669, f. 75v. i Registre 1670-1671, f. 64v, respectivament.

⁶⁹ ADG, Registre de Lletres, Registre 1670-1671, f. 89v.; Registre 1670-1671, f. 206v. i Registre 1670-1680, f. 209r-v. i 210r.

⁷⁰ ADG, Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Pallerols, *Llibre de la Administració de Nostra Senyora del Roser de la present vila de Sant Feliu de Payarols 1798*, s.f.: “He pagat an Cavalins, 11 lliures 7 sous 6 diners.”

el desplaçament d'uns balls i danses en dies que no li corresponien. El motiu podria ser el relleu que havia après el Roser, considerant l'arribada i incorporació d'elements forans veïns.

Amb tot el que sabem, creiem que havia de ser una festa ben lluïda, brillant i notable, que lliscava el límit de l'espectacle o festival. És per això que necessitava ser reformada i transformada, eliminant i suprimint alguns dels seus aspectes. Des de l'òptica episcopal, podia fer-se a través de diferents mètodes, ambdós documentats: el control dels comptes i la malversació de fons –en paraules de J.L. Marfany, “l'argument econòmic és el més constant i més universal de tots els usats contra la festa: cal protegir els pobres de la seva pròpia irreflexiva prodigalitat”⁷¹ i dels manaments. En la visita pastoral del 3 de setembre de 1707 digué: “*Lo dia de la visita, donà compta Joan Vila y Manyà, an al Senyor Visitador per no aver volgut donar-lo o passar-lo davant del Reverent Rector; y sens dir res lo ensenyà devant del Senyor Visitador y després lo Senyor Visitador cridà lo Reverent Rector y se li posaren del modo següent*”⁷² i segueixen els comptes.

71 MARFANY, J.L., “Notes per a l'estudi de la festa...”, p. 47.

72 AEV, Arxiu parroquial de Sant Joan de Fàbregues, Confraria del Roser, PO1/1 (1672-1830), s.f.